Articles

EIRINI/ Μελέτες Νέων Ερευνητ(ρι)ών για το Φύλο
2026,VOL. 6, NO. 1, 27-38
doi: 10.26266/jei/yoschstugenvol6pp27-38

Η μαγκιά ως ρευστός κώδικας περιθωριακής αρρενωπότητας: αυτοβιογραφία, ομοκοινωνικότητα και ρεμπέτικος ανδρισμός στον Πειραιά του 20ου αιώνα

Στέλλα Σαλιγκαρά
Ψυχολόγος, Department of Psychology Science, School of Human Sciences, Aegean College, Thessaloniki

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει τη συγκρότηση της ρεμπέτικης αρρενωπότητας μέσα από τέσσερις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις ρεμπετών που συνδέθηκαν με τον Πειραιά και τον ρεμπέτικο κόσμο του 20ού αιώνα, εκείνες του Μάρκου Βαμβακάρη, του Γιάννη Παπαϊωάννου, του Γιώργου Μητσάκη και του Μιχάλη Γενίτσαρη. Με επίκεντρο τη μαγκιά ως ρευστό αξιολογικό κώδικα, εξετάζεται πώς η σχέση με το περιθώριο γίνεται αντικείμενο αυτοβιογραφικής επεξεργασίας και έμφυλης αυτοπαρουσίασης, αντί να αναζητείται αν οι ρεμπέτες υπήρξαν πράγματι υποκείμενα του «υποκόσμου». Η μαγκιά προσεγγίζεται ως τρόπος αξιολόγησης της ανδρικής αξίας που συνδέει την τιμή και την αντοχή με τη φήμη, τη μουσική ικανότητα και την αναγνώριση από άλλους άνδρες. Στις αφηγήσεις η περιθωριακότητα άλλοτε αποποιείται, άλλοτε εξιδανικεύεται και άλλοτε μετασχηματίζεται σε τεκμήριο ανδρικής αξίας. Το ρεμπέτικο περιθώριο λειτουργεί έτσι ως κοινωνική θέση και συγχρόνως ως αφηγηματικός τόπος από τον οποίο οι αφηγητές αποκαθιστούν και διεκδικούν τον ανδρισμό τους.

Λέξεις-κλειδιά: ρεμπέτικο, μαγκιά, αρρενωπότητα, τιμή, αυτοβιογραφία, ομοκοινωνικότητα

Εισαγωγή[1]

Το ρεμπέτικο έχει εγγραφεί στην ελληνική πολιτισμική μνήμη ως μουσικό είδος στενά συνδεδεμένο με τον αστικό χώρο και τις λαϊκές τάξεις, ιδιαίτερα με το λιμάνι, τη φτώχεια και την προσφυγική εμπειρία. Από πολύ νωρίς αποτέλεσε αντικείμενο αντιπαραθέσεων που αφορούσαν τόσο τη μουσική του μορφή όσο και τις ηθικές, εθνικές, ταξικές και έμφυλες αξίες που θεωρήθηκε ότι έφερε. Η σύνδεσή του με τη μαγκιά, τη χασισοποτία και την παρανομία, όπως και με το ανατολίτικο μουσικό στοιχείο, συνέβαλε ώστε να εννοιολογηθεί ως πολιτισμική απειλή απέναντι σε ένα εθνικό και αστικό ιδεώδες που επιδίωκε να αποταυτιστεί από ό,τι φάνταζε οθωμανικό ή ανατολικό και ηθικά ύποπτο (Gauntlett, 1992· Βλησίδης, 2004· Anagnostou, 2018· Schlesinger, 2020). Η μεταγενέστερη αναγνώριση του ρεμπέτικου ως «αυθεντικού» ελληνικού τραγουδιού δείχνει, αντίστροφα, ότι η σημασία του μετατοπίστηκε μέσα από επανανοηματοδοτήσεις και διαδικασίες εξευγενισμού (Οικονόμου, 2005· Anagnostou, 2018).

Μέσα σε αυτό το ρευστό πεδίο διαπραγματεύσεων, η φιγούρα του ρεμπέτη προκύπτει ως κατεξοχήν έμφυλη. Πάνω της συναντώνται εντάσεις ανάμεσα στην

[1] Το παρόν άρθρο βασίζεται στη διπλωματική εργασία που εκπόνησα το 2021 υπό την εποπτεία του Γιάννη Γιαννιτσιώτη στα πλαίσια απόκτησης του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών «Φύλο, Πολιτισμός και Κοινωνία» του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

εργατικότητα και την αεργία, την παρανομία και το φιλότιμο ή τη βία και την ευαισθησία. Αντίστοιχα, η ερωτική κατάκτηση συνυπάρχει με την οικογενειακή υποχρέωση, ενώ η κοινωνική απαξίωση μπορεί να ακολουθείται από καλλιτεχνική καταξίωση. Το άρθρο επικεντρώνεται στη μαγκιά ως ρευστό κώδικα αξιολόγησης της περιθωριακής αρρενωπότητας. Η έννοια ονοματίζει και ιεραρχεί μορφές ανδρισμού χωρίς να παραπέμπει πάντοτε στο ίδιο περιεχόμενο. Σε ορισμένες αφηγήσεις συνδέεται με τον υπόκοσμο και τη βία. Σε άλλες, η αξία του μάγκα θεμελιώνεται στην εργασία, τη μουσική δεξιοτεχνία ή την αξιοπρέπεια απέναντι στην κοινωνική απαξίωση.

Το υλικό της ανάλυσης αποτελείται από τις αυτοβιογραφίες του Μάρκου Βαμβακάρη, του Γιάννη Παπαϊωάννου, του Γιώργου Μητσάκη και του Μιχάλη Γενίτσαρη. Τα κείμενα αυτά είναι πολλαπλώς διαμεσολαβημένα. Μεσολαβούν η επιμέλεια, η χρονική απόσταση από τα γεγονότα και η μνήμη των αφηγητών, καθώς και μεταγενέστεροι λόγοι που είχαν ήδη συμβάλει στη συγκρότηση της μυθολογίας του ρεμπέτικου (Βλησίδης, 2004). Αυτή η διαμεσολάβηση αποτελεί κεντρικό αναλυτικό δεδομένο και όχι μεθοδολογικό εμπόδιο προς εξάλειψη (Brockmeier και Harré, 2001· Maynes, Pierce και Laslett, 2012). Το ερώτημα αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι αφηγητές παρουσιάζουν τη ζωή τους, επιλέγοντας τι θα αναδείξουν, για τι θα απολογηθούν και πώς θα συγκροτήσουν αφηγηματικά τον εαυτό τους ως άνδρα.

Οι τέσσερις αυτοβιογραφικές πηγές αποτελούν το βασικό σώμα του άρθρου και χρειάζεται να διαβαστούν ως εκδοτικά αντικείμενα. Κυκλοφόρησαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (του Βαμβακάρη το 1978, του Παπαϊωάννου το 1982, του Γενίτσαρη το 1992 και του Μητσάκη το 1995) με την επιμέλεια, αντίστοιχα, της Αγγελικής Βέλλου-Καϊλ, του Κώστα Χατζηδουλή, του Στάθη Gauntlett και του Νίκου Οικονόμου (Βέλλου-Καϊλ, 1978· Χατζηδουλής, 1982· Gauntlett, 1992· Οικονόμου, 1995). Δεν συγκροτούν ομοιογενές ή αντιπροσωπευτικό δείγμα του «ρεμπέτικου κόσμου». Διαφέρουν ως προς τον χρόνο έκδοσης και την επιμέλεια, αλλά και ως προς τη θέση κάθε αφηγητή στην ιστορία του ρεμπέτικου και την αποτίμηση κρίσιμων πλευρών της ζωής του. Η ετερογένεια αυτή επιτρέπει τη συγκριτική ανάγνωση διαφορετικών τρόπων αυτοτοποθέτησης απέναντι στη μαγκιά και το περιθώριο. Η πραγματολογική αξία των πηγών βρίσκεται στις πληροφορίες που παρέχουν για πρόσωπα και πρακτικές, μαζί με τον τρόπο που οι αφηγητές επιλέγουν και αξιολογούν εκ των υστέρων τις εμπειρίες τους.

Το άρθρο προσεγγίζει την περιθωριακότητα στις αυτοβιογραφίες σε δύο επίπεδα. Στο πρώτο, αποτελεί κοινωνική θέση και εξωτερικό χαρακτηρισμό που αποδίδεται στους ρεμπέτες από κρατικούς μηχανισμούς και ευυπόληπτους αστικούς κύκλους. Στο δεύτερο, γίνεται αφηγηματικός πόρος. Οι αφηγητές τη χρησιμοποιούν για να ερμηνεύσουν τον πόνο και να αποκαταστήσουν τη φήμη τους, ενώ μέσα από αυτήν διεκδικούν σεβασμό και αυθεντικότητα για τη μουσική τους διαδρομή. Με αυτή την έννοια, η περιθωριακότητα συμμετέχει ενεργά στην αφηγηματική συγκρότηση του ρεμπέτικου ανδρισμού.[2]

Αυτοβιογραφία, μνήμη και έμφυλη αυτοπαρουσίαση

[2] Ο όρος «αφηγηματικός πόρος» χρησιμοποιείται εδώ για στοιχεία της εμπειρίας που αποκτούν λειτουργία μέσα στην αφήγηση: οργανώνουν την αυτοπαρουσίαση, επιτρέπουν αξιολογήσεις του εαυτού και των άλλων και συνδέουν επιμέρους επεισόδια με μια συνεκτική ταυτότητα. Βλ. Bamberg, 2011· Bruner, 2001· Maynes, Pierce και Laslett, 2012.

Η αυτοβιογραφία αποτελεί ιδιαίτερα πρόσφορο πεδίο για τη μελέτη της αρρενωπότητας, καθώς ο εαυτός συγκροτείται και επαναδιατυπώνεται μέσα από την αφήγηση (Bamberg, 2011· Brockmeier και Harré, 2001· Maynes, Pierce και Laslett, 2012). Η αυτοβιογραφική πράξη οργανώνει τη ζωή ως ιστορία με εξέλιξη, καμπές και απολογισμούς. Οι ιστορίες ζωής δεν αποτυπώνουν μηχανικά την εμπειρία. Την επεξεργάζονται με τα διαθέσιμα πολιτισμικά σχήματα και τους λόγους του εκάστοτε ιστορικού πλαισίου (Brockmeier και Harré, 2001· Bruner, 2001· Maynes, Pierce και Laslett, 2012). Αντίστοιχα, η μνήμη αποτελεί πολιτισμική και αφηγηματική πρακτική μέσα από την οποία το υποκείμενο ανακατασκευάζει το παρελθόν από τη θέση του παρόντος (Fivush, 2011· Wang και Brockmeier, 2002).

Στις αυτοβιογραφίες των ρεμπετών αυτή η χρονική απόσταση είναι ιδιαίτερα σημαντική. Οι αφηγητές μιλούν για τον νεανικό τους εαυτό από μια μεταγενέστερη στιγμή, όταν το ρεμπέτικο είχε ήδη εδραιωθεί δισκογραφικά και, ιδίως από τη δεκαετία του 1970, είχε περάσει από διαδικασίες αναβίωσης, ιστοριογράφησης και πολιτισμικής αναγνώρισης. Το παρελθόν του περιθωρίου αφηγείται από ένα παρόν στο οποίο έχει εν μέρει μετατραπεί σε πολιτισμικό κεφάλαιο. Ο αυτοβιογραφικός λόγος επιτρέπει στους αφηγητές να κινηθούν ανάμεσα σε αυτές τις χρονικότητες. Έτσι μπορούν να εμφανιστούν διαδοχικά ως παιδιά της φτώχειας, νέοι που δοκιμάστηκαν, μουσικοί που αγωνίστηκαν και, τελικά, ως πατριάρχες ενός είδους που πλέον αναγνωρίζεται.

Η επιλογή της αυτοβιογραφίας ως υλικού αποτρέπει μια απλουστευτική ανάγνωση του ρεμπέτικου ως άμεσης κοινωνικής αντανάκλασης. Οι αφηγήσεις δεν αντιμετωπίζονται εδώ ως διαφανή παράθυρα προς τον «πραγματικό» υπόκοσμο, αλλά ως κείμενα που συνδέουν το παρόν της αφήγησης με το παρελθόν της εμπειρίας. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία για τις σπουδές φύλου, επειδή ο ανδρισμός εμφανίζεται στον τρόπο με τον οποίο οι αφηγητές αξιολογούν εκ των υστέρων όσα έκαναν. Συναισθήματα όπως η ντροπή ή η υπερηφάνεια, μαζί με την απαίτηση αναγνώρισης, οργανώνουν αφηγηματικά την αρρενωπότητα. Η αυτοβιογραφία γίνεται έτσι τόπος όπου ο αφηγητής παίρνει θέση απέναντι σε πρόσωπα και θεσμούς του παρελθόντος του και διεκδικεί τη δική του θέση στην ιστορία του ρεμπέτικου.

Η έμφυλη διάσταση αυτής της διαδικασίας είναι καθοριστική. Οι αφηγητές διηγούνται τι συνέβη μέσα από το ερώτημα του πώς έγιναν άνδρες. Η παιδικότητα και η εργασία, η οικογενειακή ζωή, το μπουζούκι και οι ανδρικές παρέες οργανώνονται ως σταθμοί έμφυλης συγκρότησης. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται οι συγκρούσεις με την αστυνομία και οι σχέσεις με γυναίκες ή άλλους ρεμπέτες. Η αυτοβιογραφική αφήγηση λειτουργεί ως πεδίο αυτοεπιβεβαίωσης, αφού ο αφηγητής θυμάται και ταυτόχρονα κρίνει τον εαυτό του. Εξηγεί πότε στάθηκε σωστός ή αδικήθηκε και πότε έλαβε, ή στερήθηκε, τον σεβασμό που θεωρεί ότι του αναλογεί.

Η μαγκιά βρίσκεται στο κέντρο αυτής της αξιολογικής διαδικασίας και οργανώνει την αυτοπαρουσίαση περισσότερο από όσο περιγράφει μια σταθερή κοινωνική κατηγορία. Ο μάγκας μπορεί να αναγνωριστεί για το φιλότιμο ή τη γενναιοδωρία του, για τη σκληρότητα και την ετοιμότητά του να συγκρουστεί, για την ερωτική ή τη μουσική του επιτυχία. Μπορεί επίσης να εμφανίζεται ως άνδρας που διατηρεί την αξιοπρέπειά του απέναντι στην κοινωνική απαξίωση. Η ρευστότητα αυτή καθιστά τη μαγκιά ιδιαίτερα χρήσιμη για μια κριτική έμφυλη ανάγνωση. Πρόκειται για κώδικα μέσα από τον οποίο οι αφηγητές διαπραγματεύονται τις αντιφάσεις του ανδρισμού τους και διεκδικούν διαφορετικές μορφές αξίας.

Ο Πειραιάς του περιθωρίου και η αστική αρρενωπότητα

Η σχέση του ρεμπέτικου με το περιθώριο πρέπει να τοποθετηθεί στο ιστορικό πεδίο του αστικού Πειραιά. Από τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, ο Πειραιάς αναπτύσσεται ραγδαία ως λιμάνι και βιομηχανικό κέντρο, προσελκύοντας εργατικούς, μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς. Η οικονομική ανάπτυξη συνυπάρχει με έντονη προλεταριοποίηση και ανισότητες, καθώς και με κακές συνθήκες στέγασης στις νέες εργατικές και προσφυγικές συνοικίες (Γιαννιτσιώτης, 2006· Μπελαβίλας, 2021). Σε αυτό το περιβάλλον η περιθωριακότητα παράγεται μέσα από λόγους που συνδέουν την κοινωνική τάξη με την ηθική, την εργασία και την οικογένεια, αλλά και με φόβους γύρω από την εγκληματικότητα και τη δημόσια ασφάλεια.

Η συγκρότηση της πειραϊκής αστικής ταυτότητας φαίνεται να βασίζεται σε ένα πρότυπο ανδρισμού που συνδέεται με την εργατικότητα, τη φειδώ και την προσήλωση στην οικογένεια (Γιαννιτσιώτης, 2006). Απέναντί του τοποθετούνται μορφές ζωής που συνδέονται με την αλητεία, τη μέθη, τη χαρτοπαιξία ή την παρανομία και με ανδρικούς χώρους που φαντάζουν απειλητικοί για την κοινωνική τάξη. Η περιθωριακότητα έχει επομένως σαφή έμφυλη διάσταση. Αφορά τρόπους ανδρικής κοινωνικότητας και χρήσης του ελεύθερου χρόνου που αντιπαραβάλλονται με τον ιδεατό οικογενειάρχη και εργαζόμενο πολίτη.

Σε αυτό το σημείο αναδύεται η φιγούρα του μάγκα και η αμφίσημη σχέση της με τον «υπόκοσμο», έναν όρο χωρίς σαφή κοινωνικά όρια. Όπως έχει δείξει ο Gauntlett (2001), μπορούσε να περιλαμβάνει από πρόσωπα με συστηματική εμπλοκή στην εγκληματικότητα μέχρι ανειδίκευτους ή υποαπασχολούμενους εργάτες, χασισοπότες και θαμώνες καφενείων ή τεκέδων. Πολλοί κινούνταν στις γκρίζες ζώνες ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρανομία. Αυτή η αμφισημία επιτρέπει στη μαγκιά να λειτουργεί ως μεταιχμιακή κατηγορία. Μπορεί να δηλώνει κοινωνική απειλή, αλλά και την αξίωση τιμής ενός άνδρα που βρίσκεται έξω από τους καθωσπρέπει κύκλους και διεκδικεί δικό του κώδικα αξιοπρέπειας.

Οι αυτοβιογραφίες των ρεμπετών συνομιλούν διαρκώς με αυτή τη διπλή σημασία. Η φτώχεια και η σκληρή εργασία συνυπάρχουν στις αφηγήσεις με εμπειρίες μετανάστευσης ή προσφυγιάς, αστυνομικής δίωξης και συμμετοχής στους χώρους του μπουζουκιού. Οι αφηγητές, ωστόσο, τοποθετούνται διαφορετικά απέναντι σε αυτές τις συνδέσεις. Ο Βαμβακάρης ενσωματώνει πτυχές του περιθωρίου, κυρίως τη χασισοποτία και τη ζωή γύρω από το μπουζούκι, ενώ συγχρόνως απολογείται απέναντι στην οικογένεια, την εργασία και τη θρησκευτική ηθική (Βέλλου-Καϊλ, 1978, σσ. 93-94, 106, 128). Ο Γενίτσαρης ταυτίζεται σταθερότερα με έναν κόσμο καταγωγίων και παρανομίας, όπου η τιμή μπορεί να διεκδικείται βίαια (Gauntlett, 1992, σσ. 21-23, 80). Ο Παπαϊωάννου και ο Μητσάκης κρατούν μεγαλύτερη απόσταση από τη χασισοποτία και την εγκληματικότητα, παρότι οι αφηγήσεις τους διατηρούν ορατή τη γειτνίαση του ρεμπέτικου με αυτούς τους χώρους (Χατζηδουλής, 1982, σσ. 45, 98-99· Οικονόμου, 1995, σσ. 40, 43, 72).

Η διαφοροποίηση αυτή δείχνει ότι η περιθωριακότητα δεν λειτουργεί ως ενιαία ταυτότητα. Οι αφηγητές κινούνται ανάμεσα στην αποδοχή, την αποποίηση και την επανερμηνεία της. Το περιθώριο μπορεί να βιώνεται ως ντροπή ή βάσανο, αλλά μπορεί επίσης να γίνει πηγή φήμης και τεκμήριο αυθεντικότητας. Για τον λόγο αυτό είναι κεντρικό στη συγκρότηση της αρρενωπότητας. Προσφέρει το υλικό μέσα από το οποίο ο ανδρισμός εξηγείται, δικαιολογείται και υποβάλλεται στην κρίση των άλλων.

Από την παιδικότητα στην ανδρική υποχρέωση

Ένα από τα σημεία όπου η μαγκιά αποκτά αφηγηματικό βάθος είναι η αναδρομή στην παιδική ηλικία. Οι αφηγητές την παρουσιάζουν ως πρώιμο πεδίο όπου το αγόρι συναντά τη φτώχεια και την οικογενειακή ευθύνη, εισέρχεται στην εργασία και μαθητεύει σε ανδρικούς χώρους. Στο ιστορικό πλαίσιο των αρχών του 20ού αιώνα, η παιδική ηλικία των λαϊκών στρωμάτων δεν μπορεί να διαβαστεί με βάση μεταγενέστερες αστικές αντιλήψεις προστασίας και σχολικής κανονικότητας. Η παιδική εργασία και η συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα αποτελούσαν βασικά στοιχεία της ζωής πολλών παιδιών των κατώτερων τάξεων (Βαλασσόπουλος, 2013). Αντίστοιχα, η διεθνής βιβλιογραφία για τις εργατικές αρρενωπότητες έχει δείξει ότι η μετάβαση από το αγόρι στον άνδρα συνδέεται συχνά με τη σωματική εργασία, τη δημόσια κοινωνικότητα και την απομάκρυνση από τον προστατευμένο κόσμο της παιδικότητας (Heron, 2006).

Στις αυτοβιογραφίες των ρεμπετών, η φτώχεια και η εργασία γίνονται υλικό μέσα από το οποίο ο αφηγητής συγκροτεί την ανδρική του αξία. Η παιδική και νεανική ηλικία του Βαμβακάρη οργανώνεται γύρω από διαδοχικές μεταβάσεις, από τη Σύρο στον Πειραιά και από την οικογενειακή φτώχεια στον κόσμο της εργασίας και των ανδρικών συναναστροφών. Η είσοδος στο λιμάνι και στα χειρωνακτικά επαγγέλματα παρουσιάζεται ως οικονομική ανάγκη και ως σωματική δοκιμασία. Το σώμα που κουράζεται και αντέχει γίνεται ήδη ανδρικό σώμα. Την ίδια στιγμή, το μπουζούκι, το χασίσι και οι παρέες τον απομακρύνουν από την οικογενειακή υποχρέωση. Η αρρενωπότητα του Βαμβακάρη συγκροτείται έτσι ως ένταση ανάμεσα στον άνδρα-κουβαλητή και στον άνδρα που έλκεται από τη ρεμπέτικη ζωή (Βέλλου-Καϊλ, 1978, σσ. 85-94, 106).

Η περίπτωση του Παπαϊωάννου οργανώνεται διαφορετικά, καθώς η παιδική ηλικία σημαδεύεται από την προσφυγική εμπειρία και την ανάγκη στήριξης της μητέρας του. Η αρρενωπότητά του συνδέεται με μια μορφή ηθικής ευθύνης που εκφράζεται μέσω της σταθερότητας, της προστασίας και της προσπάθειας για καθημερινή οικογενειακή επιβίωση. Η προσφυγιά και η φτώχεια μπορούν έτσι να μετατραπούν σε πεδία ηθικής συγκρότησης. Μέσα από αυτά ο αφηγητής παρουσιάζει τον εαυτό του ως άνδρα που στάθηκε όρθιος και τίμιος απέναντι στις δυσκολίες (Χατζηδουλής, 1982).

Στον Γενίτσαρη, αντίθετα, η μετάβαση στην ανδρική ηλικία συνδέεται πολύ περισσότερο με την άρνηση της πειθαρχίας και με την ταύτιση με το ρεμπεσκέρι.[3] Η απομάκρυνση από την εργασία και τις οικογενειακές προσδοκίες συνδέεται με την έλξη προς τα μπουζούκια, τους καυγάδες και άλλες παραβατικές πρακτικές (Gauntlett, 1992, σσ. 21-26). Μέσα από αυτή την άρνηση της κανονιστικής πειθαρχίας συγκροτείται ένας διαφορετικός ηθικός κώδικας. Ο άνδρας αξίζει επειδή δεν φοβάται, δεν υποχωρεί και είναι έτοιμος να υπερασπιστεί την έμφυλη τιμή του.

Στις αφηγήσεις η παιδικότητα αποτελεί την αφετηρία μιας έμφυλης διαδρομής. Το αγόρι γίνεται άνδρας μέσα από δοκιμασίες και μετακινήσεις, καθώς περνά από το σπίτι στην εργασία, από τη μητρική προστασία στις ανδρικές παρέες και από την ανάγκη επιβίωσης στη διεκδίκηση αναγνώρισης. Η μαγκιά, επομένως, δεν εμφανίζεται ξαφνικά στην ενήλικη ζωή. Προετοιμάζεται αφηγηματικά ως ιδιότητα

---

[3] Στο συγκεκριμένο συμφραζόμενο, το «ρεμπεσκέρι» δηλώνει έναν τρόπο ζωής συνδεδεμένο με την αποφυγή σταθερής εργασίας ή/και σχετικών υποχρεώσεων και με την ένταξη σε περιθωριακές ανδρικές παρέες. Η σημασία προκύπτει από τη χρήση του όρου στην αφήγηση του Γενίτσαρη. Βλ. Gauntlett, 1992, σσ. 23, 26.

που είτε «φαινόταν» από μικρή ηλικία είτε αποκτήθηκε μέσα από τη σωματική και ηθική έκθεση στον κόσμο. Η αναδρομή στην παιδικότητα δίνει έτσι στον ανδρισμό ρίζες και προϊστορία. Η αυτοβιογραφία δεν περιγράφει απλώς την ενηλικίωση, αλλά την οργανώνει ως έμφυλη απόδειξη.

Μαγκιά, τιμή και πόνος

Στις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις των ρεμπετών, η μαγκιά αρθρώνεται συχνά μέσα από το ιδίωμα της τιμής. Στην κλασική ανθρωπολογική σκέψη, η τιμή έχει εννοιολογηθεί ως μια διεκδίκηση κοινωνικής αξίας, η οποία αποκτά υπόσταση και εγκυρότητα μέσα από την αναγνώρισή της από τους άλλους (Pitt-Rivers, 1966). Η μεταγενέστερη κριτική έδειξε, ωστόσο, ότι η «τιμή» και η «ντροπή» δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται ως ενιαίος και ουσιοποιητικός μεσογειακός κώδικας, αποκομμένος από τους τοπικούς όρους, τις σχέσεις και τα συμφραζόμενα στα οποία αποκτούν νόημα (Herzfeld, 1980). Εδώ η τιμή νοείται επομένως ως σχεσιακή και επιτελεστική αξίωση, όχι ως διαχρονικό γνώρισμα του «ρεμπέτικου χαρακτήρα». Παράγεται μέσα από την κρίση των άλλων, από προσβολές και απαντήσεις και από τη δυνατότητα ενός άνδρα να καταστήσει δημόσια πειστική την αξία του. Αυτή η σύνδεση ανάμεσα στην ανδρική αξία, την επιτέλεση και την αναγνώριση έχει ιδιαίτερη σημασία για την ανθρωπολογική μελέτη της αρρενωπότητας (Herzfeld, 1985).

Στον Γενίτσαρη, η τιμή διεκδικείται συχνά μέσω της σωματικής σύγκρουσης και της βίαιης απάντησης στην προσβολή. Οι αναφορές σε καυγάδες, φυλακές και όπλα συγκροτούν την εικόνα ενός άνδρα που δεν υποχωρεί στις αντιξοότητες μιας καθημερινότητας μπολιασμένη με τη βία, την αποστέρηση αλλά και την οικογενειακή αποδοκιμασία, ενώ η ζώσα εμπειρία των καταγωγίων εμφανίζεται ως προϋπόθεση για να φέρει κανείς το όνομα του ρεμπέτη.

> «Ο πατέρας μου και η μάνα μου το πιο πολύ, μόλις το άκουσαν [...], η μάνα μου μόλις τον άκουσε λιγοθύμησε. [...] Ενόμισε ότι την έκανα ρεζίλι. Αυτά τα πράγματα, μου έλεγε, μόνο ο Μπάτης τα κάνει, ο παλιορεμπέτης, που γυρίζει με τα μπουζούκια, όχι εσύ. Μας ξεφτίλισες την οικογένεια μας. [...] Το ρεμπέτικο γεννιέται. Δεν μπορεί ο καθένας να το τραγουδήσει, ούτε να το γράψει γιατί δεν το έχει ζήσει. Το ρεμπέτικο έχει βγει από μέσα από το καταγώγιο και είναι η μουσική του ρεμπέτη, που δεν μπορεί οποιοσδήποτε να την προφέρει. [...] Το όνομα «ρεμπέτης» πρέπει για να είσαι ρεμπέτης να έχεις ζήσει ρεμπέτης. Να 'χεις περάσει από όλα τα καταγώγια τα παράνομα, και 46 ύστερα να πάρεις το όνομα ρεμπέτης.» (Gauntlett, 1992, σσ. 21-22, 80).

Στον Βαμβακάρη η εικόνα είναι περισσότερο αντιφατική. Η μαγκιά συνδέεται με το ντερβισιλίκι, τη χασισοποτία και τις παρέες, άρα με μια απόσταση από την καθωσπρέπει ζωή. Ο ίδιος όμως τη διαχωρίζε ρητά από την ατιμία. Ο μάγκας μπορεί να είναι φιλότιμος, να μην αδικεί και να κερδίζει το ψωμί του με κόπο, λειτουργώντας μέσα σε έναν αναγνωρίσιμο ηθικό κώδικα. Η απόσταση από τους «αλητήριους» και όσους πράττουν αδικίες επιτρέπει στον αφηγητή να κατοχυρώσει μια μορφή περιθωριακού ανδρισμού που παραβαίνει κανονιστικές αξίες χωρίς να παραιτείται από την αξίωση τιμής.

> «Το ντερβισιλίκι πάει να πει πως ήμουνα μάγκας, φιλότιμος, δεν πείραζα κανένανε, με σεβόντουσαν, τους σεβόμουνα, μ' αγαπάγανε, τους αγάπαγα, σ' ό,τι έλεγε ο ένας επικροτάγανε όλοι. Ήμαστε μάγκες, μάγκες ιππότες. Κονομάγαμε με τον ιδρώτα μας. Δεν είχαμε σχέση με τους αλανιάρηδες που

> κλέβανε και κάνανε διάφορες ατιμίες. [...] Οι χασικλήδες, που λένε ότι τέλος πάντων για το χασίσι σφάζουν, οι χασικλήδες ήτανε οι καλύτεροι άνθρωποι. Ποτές ένας χασικλής, εξόν να είχε κακιά ψυχή, δε θα κάνει έγκλημα. Όπως είπαμε όταν εφουμέρνε ναρκωνότανε και το μόνο που ήθελε να κοιμηθεί. Όλος ο κόσμος να καιγότανε τίποτες δεν τον ενδιέφερε. Αυτοί είναι οι άνθρωποι οι χασικλήδες. Καλοί άνθρωποι άγιοι άνθρωποι. Σου το λέω και στο υπογράφω.» (Βέλλου-Καϊλ, 1978, σσ. 93-94, 154).

Η ενσώματη εργασία αποτελεί κρίσιμο πεδίο αυτής της διαπραγμάτευσης. Στον κυρίαρχο αστικό λόγο, η εργατικότητα συνδέεται με τον αξιοσέβαστο άνδρα οικογενειάρχη. Στις αυτοβιογραφίες μπορεί να βιώνεται ως βάσανο, αλλά και να θεμελιώνει ταυτοχρόνως την αξιοπρέπεια. Ο Βαμβακάρης και ο Παπαϊωάννου παρουσιάζουν την οικονομική συνεισφορά στην οικογένεια ως καθήκον και στοιχείο ανδρικής υπευθυνότητας (Βέλλου-Καϊλ, 1978: 194· Χατζηδουλής, 1982). Η σκληρή χειρωνακτική εργασία ταλαιπωρεί το σώμα και, ακριβώς μέσω αυτής της δοκιμασίας, μπορεί να γίνει τεκμήριο αντοχής.

Ο Γενίτσαρης αποστασιοποιείται περισσότερο από την αξία της σταθερής εργασίας, συνδέοντας τη ρεμπέτικη ζωή με το ρεμπεσκέρι και την εναντίωση στις καθημερινές υποχρεώσεις (Gauntlett, 1992: 23, 26). Οι διαφορετικές αυτές τοποθετήσεις δείχνουν ότι η ανδρική τιμή μπορεί να αρθρωθεί γύρω από την τίμια εργασία ή, αντίθετα, γύρω από την άρνηση υποταγής στην εργασιακή και οικογενειακή κανονικότητα.

Η χασισοποτία αποτελεί ένα ακόμη πεδίο όπου η μαγκιά αποκτά διφορούμενη σημασία. Για τον Βαμβακάρη συνδέεται με τη νεανική είσοδο σε ανδρικούς χώρους κοινωνικότητας, με το μπουζούκι και με μια ιδιαίτερη εμπειρία ακρόασης και ηρεμίας. Σε άλλα σημεία όμως εμφανίζεται ως αιτία ντροπής απέναντι στον πατέρα, στην οικογένεια και αργότερα στα παιδιά του (Βέλλου-Καϊλ, 1978: 94, 119, 128). Η ίδια πρακτική μπορεί έτσι να νοηματοδοτείται ως στοιχείο ντερβισιού ή απόλαυσης και αλλού ως αμαρτία ή οικογενειακή αποτυχία. Ο Μητσάκης και ο Παπαϊωάννου αποστασιοποιούνται περισσότερο από τη χασισοποτία επειδή θεωρούν ότι επιβαρύνει κοινωνικά το μπουζούκι και τους μουσικούς του. Η αποποίηση αυτή δείχνει πόσο κεντρική παραμένει η πρακτική ως σημείο ηθικής και έμφυλης τοποθέτησης.

> «Κάποια στιγμή είχε μπλέξει χοντρά με χασίσια. Τον πιάνω και του λέω: Ρε συ, εσύ είσαι μάγκας σωστός. Τι μαλακίες είναι αυτές που κάνεις; Κρίμα ρε, γιατί σε είχα για σωστό άνδρα.» (Οικονόμου, 1995, σ. 72).
> «Ξέρανε αυτοί ότι ο Μάρκος ήτανε μπουζουξής και ότι πήγαινε μέσα στα παραγκάκια της Δραπετσώνας. Δηλαδή τους τεκέδες, στις φυλακές, και όπου συχνάζανε άνθρωποι του σχοινιού και του παλουκιού, παίζανε μπουζούκι, πριν να βγούμε εμείς στην δουλειά, νομίζανε ότι κι εμείς είμαστε τέτοιοι.» (Χατζηδουλής, 1982, σ. 45).

Όλα τα παραπάνω συναντώνται αφηγηματικά και συμπυκνώνονται στην έννοια του πόνου, η οποία φέρει διαφορετικές σημασιοδοτήσεις για τις αρρενωπότητες. Ο πόνος αποτελεί μία από τις πιο σταθερές γέφυρες ανάμεσα στην περιθωριακότητα και την ανδρική αξία. Οι αφηγητές οργανώνουν τη ζωή τους ως διαδρομή δυσκολίας που περιλαμβάνει τη φτώχεια και τη σκληρή εργασία, την προσφυγιά, την αστυνομική καταδίωξη, καθώς και συγκρούσεις με τη μουσική βιομηχανία. Η ρεμπέτικη αρρενωπότητα μπορεί κάποιες στιγμές να γίνεται ευάλωτη, αλλά ο πόνος μετασχηματίζεται αφηγηματικά σε αντοχή. Ο ρεμπέτης εμφανίζεται ως άνδρας που δοκιμάστηκε και συνέβαλε τελικά στην αναγνώριση ενός μουσικού κόσμου που

αρχικά καταδιώχθηκε και με αυτόν τον τρόπο, η περιθωριακότητα μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα στάδιο δοκιμασίας της ανδρικής αντοχής σε ένα εχθρικό συγκείμενο.

> «Χριστέ μου, άραγες αυτή θα είναι η δουλειά μου εμένανε; Όσα χρόνια ζω να με τρώει ο κόπος κι ο ιδρώτας και τα τέτοια, και τι να πάρω, τι να κάνω; Άραγες Θεέ μου, τέτοια ζωή θα κάνω, χαμάλης; [...] Έκλαιγα σα μωρό παιδί και περικάλαγα το Χριστό.» (Βέλλου-Καϊλ, 1978, σσ. 88-89)
>
> «Ήρωες του ’21 είναι ο Καραϊσκάκης, Κολοκοτρώνης, Αντρούτσος, Μιαούλης, Κανάρης- δεν μπορούν όσα χρόνια και αν περάσουν, να πούνε άλλους ήρωες σαν κι αυτούς. Έτσι λοιπόν και με μας: ήρωες του ρεμπέτικου είναι ο Μπάτης, ο Μάρκος, ο Στράτος, ο Κερομύτης, ο Γενίτσαρης, ο Μπαγιαντέρας, ο Ανέστος Δέλιας, ο Γιοβάν Τσαούσης, Παπαϊωάννου, Τσιτσάνης, Χατζηχρήστος - εμείς που από το χίλια εννιακόσια τριάντα μέχρι το χίλια εννιακόσια σαράντα φάγαμε ξύλο για το μπουζούκι που κρατάγαμε στο χέρι και το βγάλαμε από τους ντεκέδες που μας κυνήγησε ο Μεταξάς και ο Μανιαδάκης και μας έστελνε στην εξορία. Εμείς είμαστε οι ρεμπέτες οι γνήσιοι.» (Gauntlett, 1992, σ. 80).

Γίγνεσθαι-ρεμπέτης: ομοκοινωνικότητα και η περιφερειακή γυναικεία αφήγηση

Όπως έχει γίνει ήδη αντιληπτό, ο ρεμπέτικος κόσμος που κατασκευάζεται μέσα από τις αυτοβιογραφίες είναι σε μεγάλο βαθμό ανδρικός. Οι άνδρες συναντιούνται στην εργασία και στο καφενείο, στον τεκέ ή στο πάλκο, στις περιοδείες και στις παρέες του μπουζουκιού. Η ομοκοινωνικότητα αποτελεί βασικό μηχανισμό μέσα από τον οποίο η αρρενωπότητα αναγνωρίζεται και ιεραρχείται. Ο άνδρας μπορεί να γίνεται μάγκας, παλληκάρι, δερβίσης, αλλά και πιτουρόμαγκας ή κουτόμαγκας στα μάτια άλλων ανδρών. Η αξία του δεν είναι εσωτερική ιδιότητα που απλώς κατέχει και δεν δοκιμάζεται, αλλά ένα ανοιχτό διακύβευμα που οφείλει να επιτελεστεί και να αναγνωριστεί δημόσια παρουσία άλλων ανδρών. Υπό αυτή την έννοια, η τιμή συνδέει τη μαγκιά με ένα πεδίο αμοιβαίας παρατήρησης, σύγκρισης και αναγνώρισης.

> «Κάθε καρυδιάς καρύδι, που λένε, μαζευόταν εκεί. Μάγκες, κουτσαβάκια, παλιοί κατάδικοι, πιτουρόμαγκες, κουτόμαγκες και ότι βάλει ο νους σου. Παίζαμε στο πάλκο και είχαμε πιστόλια κρεμασμένα ζούλα στο παντελόνι. Κίνδυνος-θάνατος! Βάραγαν πιστολιές χωρίς λόγο. Έτσι για φιγούρα. Σκότωναν με άνεση για γούστο, παρεξήγηση για το τίποτα. Δύσκολα χρόνια.» (Χατζηδουλής, 1982, σ. 72).

Οι τεκέδες, χώροι της χασισοποτίας, συγκροτούν χαρακτηριστικό πεδίο ανδρικής κοινωνικότητας. Η πρόσβαση των γυναικών φαίνεται περιορισμένη, ενώ η κατανάλωση χασίς περιγράφεται ως διαδικασία με ιδιαίτερους κανόνες και ρυθμούς (Γκοτσίνας, 2019). Η σύνδεση του μπουζουκιού με τη χασισοποτία και την πρακτική της ακρόασης συγκροτεί ένα σχεδόν κλειστό ανδρικό σύμπαν, στο εσωτερικό του οποίου η μουσική αποκτά ιδιαίτερη συμβολική και κοινωνική δύναμη. Ακόμη και ο Μητσάκης, μολονότι αποστασιοποιείται ο ίδιος από τη χρήση χασίς, περιγράφει τη σχετική τελετουργία ως μια πρακτική οργανωμένη γύρω από σαφείς κώδικες συμπεριφοράς, συμμετοχής και αμοιβαίας αναγνώρισης. Η μη τήρηση αυτών των κωδίκων εκτός από απόκλιση από μια καθιερωμένη πρακτική, μπορεί κάλλιστα να εκληφθεί ως παρέκκλιση από τους ίδιους τους όρους που ρυθμίζουν την ανδρική ομοκοινωνικότητα (Οικονόμου, 1995, σ. 40).

«Του είχαν πεταχτεί τα μάτια έξω από τη μαστούρα. Έτσι όπως ήταν, άρχισε κι έλεγε διάφορα ασυνάρτητα πράγματα, κάτι μαγκιές, ότι μαχαίρωσε κάποιον κι άλλες ασυναρτησίες. Ο Γκαβάρας τσαντίστηκε. Γυρίζει και του λέει άγρια: Μη μιλάς, ρε! Κάνε τουμπεκί, άκου που παίζει ο τζουράς. Το "κάνε τουμπεκί" βγαίνει από τη στιγμή που κόβουν τον καπνό. Κόβουν τον καπνό ψυλοκομμένο. Αυτή λοιπόν είναι η στιγμή ιεροτελεστίας, δε μιλάει κανείς. Η έκφραση "κάνε τουμπεκί ψιλοκομμένο" σημαίνει απόλυτη ησυχία. [...] Αλλά να καταλαβαίνεις, τώρα καπνίζουμε λουλά, μη μιλάς.» (Οικονόμου, 1995, σ. 40).

Η αρρενωπότητα εμφανίζεται ως κάτι που μαθαίνεται, επιτελείται και επιβεβαιώνεται στις σχέσεις με άλλους άνδρες. Οι αφηγητές δοκιμάζουν συμπεριφορές, μιμούνται πρότυπα και εντάσσονται σε ανδρικές παρέες μέσα από τις οποίες εξοικειώνονται με συγκεκριμένες πρακτικές. Το σχήμα είναι ιδιαίτερα έντονο στον Βαμβακάρη, που αφηγείται την είσοδό του στη χασισοποτία και στους τεκέδες μέσω ανδρικών σχέσεων. Μέσα από τη συμμετοχή, ο αφηγητής ανακαλύπτει και συγκροτεί έναν εαυτό που μπορεί να αναγνωριστεί ως μάγκας. Η ομοκοινωνικότητα λειτουργεί, επομένως, ως το κατεξοχήν πεδίο επιτέλεσης και σφυρηλάτησης της αρρενωπότητας, αλλά και ως το κοινωνικό ακροατήριο που άλλοτε επικυρώνει και άλλοτε απορρίπτει την αξίωση προς αυτήν.

«Εκεί βούιζε η κλεψιά, ήτανε και οι παπατζήδες, οι πορτοφολάδες, οι λαχανάδες, κι οι χασικλήδες κι οι διάφοροι, και μάγκες κι εγκληματίες και κουτσαβάκια. Αφού εγνώρισα αρκετούς τέτοιους φίλους, οι οποίοι ήτανε και καλοί και κακοί μαζί, αρχίνισα με τους πιο καλούς να κάνω και συχνή παρέα. Η παρέα έφερε και τις αταξίες εκείνου του καιρού. Δεκαεννιά χρονών έγινα αγαπητικός στο μπορντέλο μιας Ειρήνης απ' τη Σύμη.[...] Όμως και μετά τον γάμο μου, πηγαίναμε, εγώ αν και νιόπαντρος, σε κοινές γυναίκες που ακμάζανε τότες στα Βούρλα. Εκεί έκανα και εγώ τον κουτσαβάκη. Ήμουνα κι αγαπητικός. Ό,τι έβλεπα από τους άλλους έκανα και εγώ. Σιγά σιγά, σκαλί σκαλί, πήρα τον κατήφορο. Άρχισα να πηγαίνω και γω στους τεκέδες. Αφού τα γύρισα όλα αυτά και τα ξεσκόνισα, όλους τους τεκέδες του Πειραιώς και των Αθηνών και των περιχώρων, κι όπου ύπαρχε τεκές, κύλαγα στο βούρκο, όπως κυλιόντουσαν όλοι. Ήμουν ένας σωστός μάγκας κι ένας φίνος χασικλής και δεν είχα ταίρι [...] Πήγαν στον τεκέ και με πήραν μαζί τους αυτοί με πήραν στον λαιμό τους και μου έδωσαν το πρώτο μαύρο». (Βέλλου-Καϊλ, 1978, σσ. 91-92, 93).

Ωστόσο, η δημόσια και ομοκοινωνικά επικυρωμένη φύση της ανδρικής τιμής δεν συγκροτείται αφηγηματικά σε ένα αμιγώς ανδρικό πεδίο. Οι γυναικείες παρουσίες αποτελούν μια κρίσιμη έμφυλη αντίστιξη, μέσα από την οποία ο ανδρικός εαυτός αποκτά περίγραμμα και η αξίωσή του στην τιμή δοκιμάζεται, επιβεβαιώνεται ή απειλείται. Στις αυτοβιογραφίες των ρεμπετών, οι γυναίκες δεν απουσιάζουν· η παρουσία τους, ωστόσο, διαμεσολαβείται συχνά από τη σχέση τους με τον άνδρα αφηγητή και από τη θέση που καταλαμβάνουν στη δική του βιογραφική και έμφυλη αυτοσυγκρότηση.

Η μητέρα, για παράδειγμα, συνδέεται αρχικά με την παιδικότητα, τη φροντίδα και την προστασία, όμως η ενηλικίωση μπορεί να αντιστρέψει αυτή τη σχέση, καθώς ο γιος αναλαμβάνει ο ίδιος τη θέση του προστάτη. Η προστασία αυτή δεν αφορά μόνο τη σωματική ασφάλεια αλλά και την τιμή, καθώς το βλέμμα και η σεξουαλική επιθυμία άλλων ανδρών προς τη μητέρα βιώνονται από τον ίδιο ως πρόκληση που απαιτεί αντίδραση. Την ίδια στιγμή, όμως, η επιμονή του Βαμβακάρη ότι η μητέρα

του «δεν ήθελε και φύλαγμα» και ήταν «τίμια γυναίκα» δεν την ανάγει απλώς σε παθητικό φορέα της δικής του τιμής, αλλά της αποδίδει μια αυτοτελή ηθική αξία.

Σε διαφορετικό επίπεδο, οι ερωτικές και συζυγικές σχέσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδίο όπου η ανδρική υπόληψη καθίσταται ιδιαίτερα ευάλωτη. Η ερωτική επιτυχία δύναται να ενισχύσει τον ανδρισμό μέσα σε ένα πεδίο σύγκρισης και αναγνώρισης από άλλους άνδρες, ενώ η απιστία ή η αδυναμία διατήρησης του ελέγχου επί της συζυγικής σχέσης μπορεί να μετατραπεί σε δημόσια ντροπή (Τζάκης, 2007, σσ. 59-60). Η τιμή εμφανίζεται έτσι ως έμφυλα ασύμμετρη αλλά και βαθιά σχεσιακή. Πράξεις και ιδιότητες που αποδίδονται στις γυναίκες προσλαμβάνονται ταυτόχρονα ως σχόλιο για την κοινωνική αξία του άνδρα με τον οποίο συνδέονται.

Η αφήγηση του Βαμβακάρη είναι χαρακτηριστική ακριβώς επειδή αποτυπώνει τις δύο αυτές όψεις. Στην πρώτη περίπτωση, η τιμή της μητέρας κινητοποιεί την προστατευτική και συγκρουσιακή του στάση απέναντι σε άλλους άνδρες, ενώ στη δεύτερη, η απιστία της συντρόφου μετατρέπεται σε δική του ντροπή, όχι μόνο εντός της ερωτικής σχέσης αλλά κυρίως απέναντι στο ανδρικό κοινό των «μαγκών του Πειραιώς».

> «Οι άνδρες στο εργοστάσιο τη λιμπιζόντανε τη μάνα μου. Εγώ στεναχωριόμουνα και γινόμουνα θηρίο. Και η μάνα προσπαθούσε να με καθησυχάσει.[...] Τους έβριζα, τους έβριζα ελεεινά. Μέχρι που μία μέρα κόντεψα να ρίξω ένα μέσα σε μία στέρνα.[...] Και τους έβρισα μία μέρα έξω εκεί πέρα, τους μούτζωσα, τους είπα πολλές κουβέντες και σηκώθηκα κι έφυγα. Αλλά η μάνα μου ήταν εντάξει. Δηλαδή τη φύλαγα εγώ την μάνα μου, αλλά δεν ήθελε και φύλαγμα όμως η μάνα μου. Ήταν τίμια γυναίκα».

> «Η κάργια έπεσε στα όργια με εκείνον τον ελεεινό τον φίλο μου, όταν εγώ έλειπα και εξενυχτούσα στη δουλειά μου. Εγώ μεν εστεναχωριόμουν πάρα πολύ, διότι είπαμε εσύχναζα στους τεκέδες και με γνωρίζανε όλοι οι μάγκες του Πειραιώς. Τους εντρεπόμουν και ήμουν πάντα σκεπτικός [...] Εγώ ήμουν πολύ αράθυμος και άρχισα να μαλώνω με τον αδερφό μου επειδής μου έλεγε διώχτην διότι είναι ντροπή να την έχεις τέτοια γυναίκα σε έχει κάνει ρεζίλι.»

Η ομοκοινωνικότητα είναι, τελικά, πεδίο αξιολόγησης των ανδρών μεταξύ τους. Οι σχέσεις περιλαμβάνουν κρίση και αναγνώριση, μαθητεία και ανταγωνισμό, σεβασμό αλλά και γελοιοποίηση ή προδοσία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η μαγκιά αποκτά κοινωνική ισχύ. Η διεκδίκησή της χρειάζεται να αναγνωριστεί από ένα σχετικό κοινό και να αντέξει στη σύγκριση. Η τιμή, με αυτή την έννοια, δεν αποτελεί ιδιωτικό απόθεμα του άνδρα αλλά εύθραυστη κοινωνική σχέση που επιβεβαιώνεται, αμφισβητείται και αποκαθίσταται.

Συμπεράσματα

Η παρούσα προσέγγιση δεν επιδιώκει να αντικαταστήσει τον μύθο του ρεμπέτη με μια πιο «αληθινή» εικόνα. Αντίθετα, εξετάζει τον ίδιο τον μύθο ως τροπικότητα ανδρικής αυτοσυγκρότησης. Η μαγκιά αποκτά δύναμη επειδή χωρά αντιφατικές αξιώσεις. Μπορεί να συνδέσει το φιλότιμο με την παρανομία, την τρυφερότητα με τη βία και την κοινωνική απαξίωση με την απαίτηση σεβασμού. Οι εντάσεις αυτές αποτελούν μέρος του τρόπου με τον οποίο οι αφηγητές καθιστούν τον ανδρισμό τους αναγνώσιμο και κοινωνικά αξιώσιμο.

Η μαγκιά, όπως αναδύεται μέσα από τις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις, δεν ορίζει ένα ενιαίο πρότυπο συμπεριφοράς. Η βία ή η παρανομία μπορούν να αποκτήσουν

σημασία για την ανδρική αξία, όπως μπορούν να την αποκτήσουν η εργασία, η μουσική ικανότητα και η ερωτική επιτυχία. Το νόημά τους εξαρτάται από συγκεκριμένες αφηγηματικές τοποθετήσεις και από την κρίση που διατυπώνεται για το πρόσωπο και την πράξη. Η μαγκιά λειτουργεί έτσι ως ρευστός αξιολογικός κώδικας που διακρίνει τον μάγκα από τον κουτόμαγκα και τον τίμιο από τον άτιμο, ενώ οργανώνει συγκρίσεις ανάμεσα σε παλαιότερους και νεότερους μουσικούς.

Το περιθώριο λειτουργεί σε αυτές τις αφηγήσεις ως κεντρικός τόπος συγκρότησης της αρρενωπότητας. Η σχέση του ρεμπέτικου με την παρανομία παραμένει αμφίσημη και γι' αυτό αναλυτικά παραγωγική. Η περιθωριακότητα μπορεί να αποποιείται ή να διεκδικείται και να επανερμηνεύεται ως βάσανο ή ως ένδειξη αυθεντικότητας. Σε κάθε περίπτωση, η αυτοπαρουσίαση των αφηγητών διαμορφώνεται σε διαρκή συνομιλία μαζί της και η απόσταση από την κοινωνική κανονικότητα γίνεται στοιχείο με το οποίο μετριέται η ανδρική τους αξία.

Ο ρεμπέτικος ανδρισμός συγκροτείται σε αναμέτρηση με τις κανονιστικές αξίες της εργασίας, της οικογένειας και της αστικής αξιοπρέπειας. Η μαγκιά άλλοτε τις οικειοποιείται και άλλοτε τις αντιστρέφει. Ο μάγκας μπορεί να αποδεικνύει την αξία του συντηρώντας την οικογένεια ή να τη διεκδικεί μέσα από την άρνηση της εργασιακής και οικογενειακής πειθαρχίας. Αντίστοιχα, η αποφυγή της αδικίας και η βίαιη απάντηση σε μια προσβολή μπορούν, σε διαφορετικά συμφραζόμενα, να παρουσιάζονται ως πράξεις τιμής. Η ανδρική αξία δεν προκύπτει από τη συμμόρφωση σε έναν ενιαίο κανόνα. Χρειάζεται να διεκδικηθεί και να αναγνωριστεί μέσα σε σχέσεις όπου βρίσκεται διαρκώς υπό κρίση.

Η ανάγνωση αυτή μετακινεί τη συζήτηση πέρα από το δίπολο εξιδανίκευση ή καταγγελία του ρεμπέτικου ανδρισμού. Οι αφηγήσεις αναδεικνύουν αντιφατικά υποκείμενα που ζουν μέσα σε πατριαρχικές σχέσεις, ταξικές επισφάλειες και πολιτισμικούς αποκλεισμούς. Η βία και η απαξίωση των γυναικών χρειάζεται να αναλυθούν μαζί με την ιστορικότητα του πόνου και της κοινωνικής απαξίωσης των αφηγητών, χωρίς η μία διάσταση να ακυρώνει την άλλη. Η κοινωνική καταπίεση των ρεμπετών δεν εξαγνίζει τις έμφυλες ασυμμετρίες που αναπαράγονται στις αφηγήσεις τους. Η μαγκιά γίνεται έτσι σημείο συνάντησης μιας γλώσσας αντίστασης απέναντι στην αστική κανονικότητα με μορφές πατριαρχικής επιβεβαίωσης.

Οι αυτοβιογραφίες των ρεμπετών μπορούν, τέλος, να διαβαστούν ως πράξεις αποκατάστασης. Η αφήγηση της ζωής συνδέεται με αίτημα αναγνώρισης και σεβασμού για όσα οι ίδιοι θεωρούν ότι άντεξαν, δημιούργησαν ή θυσίασαν. Υπό αυτή την έννοια, η τιμή δεν αποτελεί ένα πρόσθετο θέμα δίπλα στη μαγκιά και την αρρενωπότητα. Είναι ο σχεσιακός ορίζοντας μέσα στον οποίο ο πόνος μπορεί να μετασχηματιστεί σε αντοχή, η περιθωριακότητα σε αυθεντικότητα και η μουσική διαδρομή σε αξίωση δημόσιας αναγνώρισης. Η περιθωριακή αρρενωπότητα μετατρέπεται έτσι από αντικείμενο κοινωνικού στιγματισμού σε θέση από την οποία οι αφηγητές διεκδικούν ότι υπήρξαν άξιοι άνδρες και άξιοι φορείς της ιστορίας του ρεμπέτικου.

Βιβλιογραφικές Αναφορές,

Ελληνόγλωσσες

Βαλασσόπουλος, Ε. (2013) *Παιδική ηλικία, μορφές παιδικής εργασίας και προστασία της παιδικής ηλικίας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα: συγκριτική κοινωνικοϊστορική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Βλησίδης, Κ. (2004) *Όψεις του ρεμπέτικου*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Gauntlett, Σ. (2001) *Ρεμπέτικο τραγούδι: συμβολή στην επιστημονική του προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
Γιαννιτσιώτης, Γ. (2006) *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά: Η συγκρότηση της αστικής τάξης*. Αθήνα: Νεφέλη.
Γκοτσίνας, Κ. (2019) 'Ουσίες γένους αρσενικού: Ναρκωτικά και ανδρισμός στην Ελλάδα (1900-1940)', in Γιαννιτσιώτης, Γ. και Γιαννακόπουλος, Κ. (eds.) *Ανδρισμοί*. Αθήνα: Gutenberg.
Μπελαβίλας, Ν. (2021) *Ιστορία της πόλης του Πειραιά: 19ος και 20ός αιώνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
Οικονόμου, Λ. (2005) 'Ρεμπέτικα, λαϊκά και σκυλάδικα: όρια και μετατοπίσεις στην πρόσληψη της λαϊκής μουσικής του 20ού αιώνα', *Δοκιμές*, 13-14, σσ. 361-398.
Τζάκης, Δ. (2007) 'Ο κόσμος της μαγκιάς: παραστάσεις του καλού άντρα στο χώρο των ρεμπετών', στο Κοταρίδης, Ν. (επιμ.) *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 33-96.

Ξενόγλωσσες

Anagnostou, P. (2018) 'Did You Say Rebetiko? Musical Categories, Their Transformation, and Their Meanings', *Journal of Social History*, *52*(2), σσ. 283-303. doi: 10.1093/jsh/shy031
Bamberg, M. (2011) 'Who am I? Narration and its contribution to self and identity', *Theory & Psychology*, *21*(1), σσ. 3-24. doi: 10.1177/0959354309355852
Brockmeier, J. και Harré, R. (2001) 'Problems and promises of an alternative paradigm', in Brockmeier, J. και Carbaugh, D. (επιμ.) Narrative and identity: Studies in autobiography, self and culture. Amsterdam: John Benjamins, σσ. 39-58.
Bruner, J. (2001) 'Self-making and world-making', in Brockmeier, J. και Carbaugh, D. (επιμ.) Narrative and identity: Studies in autobiography, self and culture. Amsterdam: John Benjamins, σσ. 25-37.
Fivush, R. (2011) 'The development of autobiographical memory', *Annual Review of Psychology*, 62, σσ. 559-582. doi: 10.1146/annurev.psych.121208.131702
Heron, C. (2006) 'Boys will be boys: Working-class masculinities in the age of mass production', *International Labor and Working-Class History*, 69, σσ. 6-34. doi: 10.1017/S0147547906000020
Herzfeld, M. (1980) 'Honour and shame: Problems in the comparative analysis of moral systems', *Man*, 15(2), σσ. 339-351. doi: 10.2307/2801675
Herzfeld, M. (1985) *The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.
Maynes, M.J., Pierce, J.L. και Laslett, B. (2012) Telling stories: The use of personal narratives in the social sciences and history. Ithaca: Cornell University Press.
Pitt-Rivers, J. (1966) 'Honour and social status', in Peristiany, J.G. (ed.) *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*. Chicago: University of Chicago Press, σσ. 19-77.
Schlesinger, S. (2020) 'Bodies in the Margins: Refiguring the Rebetika as Literature', *English Honors Projects*, 44, *online*. Διαθέσιμο στο: https://digitalcommons.macalester.edu/english_honors/44 (Ανακτήθηκε: 05 Αυγούστου 2026).
Wang, Q. και Brockmeier, J. (2002) 'Autobiographical remembering as cultural practice: Understanding the interplay between memory, self and culture', *Culture & Psychology*, 8(1), σσ. 45-64. doi: 10.1177/1354067X02008001618

Πηγές

Βέλλου-Καϊλ, Α. (επιμ.) (1978) *Μάρκος Βαμβακάρης: Αυτοβιογραφία*. Αθήνα: Παπαζήση.
Gauntlett, Σ. (επιμ.) (1992) *Μιχάλης Γενίτσαρης: Μάγκας από μικράκι*. Αθήνα: Δωδώνη.
Οικονόμου, Ν. (επιμ.) (1995) *Γιώργος Μητσάκης: Αυτοβιογραφία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
Χατζηδουλής, Κ. (επιμ.) (1982) *Γιάννης Παπαϊωάννου: Ντόμπρα και Σταράτα*. Αθήνα: Κάκτος.